

MAGDALENA ZAGRZEJEWSKA

Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju w Warszawie

SPÓJNOŚĆ TERYTORIALNA – WYZWANIE DLA BADAŃ STATYSTYCZNYCH

Abstract: Territorial Cohesion – Challenge for Statistical Research. The concept of „territorial cohesion” formally appeared in EU official legislation with the 1997 Treaty of Amsterdam, in relation to ”services of general interests” which cannot be provided by the market in some peripheral EU regions. Since then „territorial cohesion” became a main element of the EU policy through the European Spatial Development Perspective (ESDP) in 1999 and the Third Cohesion Report in 2003 but it is still open to various interpretations linked to national contexts. Territorial cohesion is described in a simple way as a territorial dimension of sustainable development but it is a combination of development in place, notions of coherence (territorial integration) and solidarity (territorial equity) [Faludi 2007]. Historical ESDP have opened up new possibilities for utilising new and underused territorial potentials for the development of places. Understanding the position of one's in a larger territorial context and including a European perspective in strategy building and policy making is of major importance in developing new regional policy approaches, and a corner stone of the European Observation Network for Territorial Development and Cohesion, (ESPON) Programme. The programme contributes to an European knowledge base on territorial development and cohesion, including data, indicators, typologies, models and maps.

Key words: ESPON, territorial cohesion.

Wstęp

Spójność terytorialna jest pojęciem wielowymiarowym i bogatym, które pojawiło się w dyskusji teoretycznej nad modelami, scenariuszami rozwoju Europy oraz metodami prowadzenia analiz przestrzennych. Dyskusje wśród akademików, znawców planowania zaowocowały różnymi podejściami do definicji, bowiem nie jest łatwym zadaniem określić ramy uniwersalne i skwantyfikować pojęcie odnoszące się do przestrzeni, które wyraża relacje w wielu wymiarach, spójność na poziomie europejskim, krajowym czy lokalnym może wyglądać całkiem inaczej.

Drugim warunkiem a zarazem trudnością, jaką napotyka analiza jest to, że na przestrzeni lat pojęcie *spójności terytorialnej* ewoluowało, było uzupełniane i modyfikowane o nowe „uwarunkowania” wynikające ze stałej redefinicji ram politycznych i procesu harmonizacji planowania przestrzennego i polityki spójności. Spójność terytorialna od samego początku była ściśle wiązana z dyrektywami i celami polityk.

Nie bez znaczenia jest kwestia zarządzania na danym obszarze, co wpływa na formułowanie celów przez różnych aktorów. Zatem oba nurty dyskusji, z założenia trudne do pogodzenia, teoretyczny i polityczny, przez lata prowadziły do niekończącej się dyskusji nad ruchomym pojęciem. W efekcie *spójność terytorialna* zyskała miano definicji „niejednoznacznej”, „trudnej”, podobnie jak „jednorożec”, który w Polsce nosi nazwę ładu przestrzennego.

1. Koncept spójności terytorialnej w kontekście polityki spójności

Od samego początku spójność terytorialną kojarzono z pojęciem *koherencji* (integracji terytorialnej) oraz *solidarności* (terytorialnej sprawiedliwości). Źródeł takiej interpretacji należy szukać w dwóch tradycjach, francuskiej i niemieckiej. W tradycji francuskiej pojęcie pojawia się jako *amenagement du territoire*, (co w tłumaczeniu oznacza politykę rozwoju terytorialnego), które jest opisywane jako ekonomiczny wymiar planowania oraz zarządzanie rozumiane jako działania zmierzające do zmniejszenia różnicowań. W tradycji niemieckiej, w której funkcjonuje pojęcie *zintegrowanego podejścia do rozwoju*, holistyczne podejście, w tym także do polityk sektorowych.

Spójność terytorialna pojawiła się w 1997 r. w Traktacie z Amsterdamu w artykule dotyczącym uprawomocnienia podejmowania interwencji na pewnych obszarach pozbawionych usług publicznych. Opierając się na pojęciach efektywności oraz sprawiedliwości Traktat wskazywał, że jednym z zadań Wspólnoty jest ochrona i poprawa środowiska. Wymiar terytorialny został silnie skojarzony ze zrównoważonym rozwojem. Traktat uznał pojęcie harmonijnego, zrównoważonego i trwałego rozwoju za jeden z głównych celów Wspólnoty Europejskiej.

Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego (ESDP) w 1999 r. wprowadziła model rozwoju terytorialnego Europy, w którym przestrzeń nie tylko nie jest neutralna, przeciwnie – stanowi „potencjał” (*spacial capital*) i może nawet ważny czynnik rozwoju. ESDP artykułowała potrzebę

„podejścia planowania przestrzennego”, tj. dążenia do spójności między politykami sektorowymi, które silnie oddziałują na przestrzeń w różnych skalach. ESDP wywodziła także zestaw podstawowych zasad, jak: policentryczny rozwój, a także partnerstwo miejsko-wiejskie, równy dostęp do infrastruktury i wiedzy, racjonalne zarządzanie zasobami naturalnymi i kultury.

ESDP, chociaż nigdy nie została uznana za oficjalny dokument, dała podstawę stymulowania ponadnarodowych aspektów planowania krajowego, regionalnego i lokalnego. Ponadto, dostrzeżono wpływ, jaki wywierają europejskie polityki na proces opracowywania i wdrażania zarówno krajowych, jak i regionalnych polityk rozwoju przestrzennego. Oddziaływanie przestrzenne oznacza w tym kontekście, że środki wspólnotowe modyfikują strukturę przestrzenną, potencjał gospodarczy, społeczny m.in. przez zmiany w sposobach użytkowania ziemi. Ponadto, środki te, sposób i kierunek wydatkowania mają wpływ na pozycję konkurencyjną i znaczenie miasta lub regionu.

W 2004 r. III Raport Komisji Europejskiej na temat spójności społecznej i gospodarczej poświęca spójności terytorialnej osobny rozdział. Raport podkreśla, że koncepcja rozciąga się daleko poza obszar pojęcia spójności społecznej i gospodarczej, stanowiąc ich uzupełnienie i wzmocnienie. Przekaz Raportu zostanie potem ugruntowany na wiele lat, czyli to, że spójność terytorialna służy zapobieganiu stanom nierównowagi (centrum-peryferium), które występują na różnych poziomach: europejskim, krajowym, regionalnym, a także w obrębie miast. Raport ugruntuje przekonanie, że celem spójności terytorialnej jest osiągnięcie bardziej przestrzennie zrównoważonego układu rozwoju gospodarczego. Pojawiło się także stwierdzenie, że zapewnienie lepszej spójności terytorialnej wymaga pewnej koordynacji elementów polityki rozwoju. Raport lansował punkt widzenia silnie zdeterminowany geograficznie (obszary oddalone, niedostępne, biedne, za które odpowiadają trudne warunki geograficzne, jak np. obszary górskie).

W 2007 r. Agenda Terytorialna Unii Europejskiej *W kierunku bardziej konkurencyjnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów*, sformułowała wiele wyzwań terytorialnych:

- regionalnie zróżnicowany wpływ zmian klimatycznych na terytorium UE i państw sąsiadujących, w szczególności w kontekście zrównoważonego rozwoju;

- rosnące ceny energii, nieefektywne użytkowanie energii oraz zróżnicowane terytorialnie możliwości korzystania z nowych form dostaw energii;
- ulegające przyspieszeniu włączanie się naszych regionów, w tym obszarów transgranicznych, do globalnej konkurencji gospodarczej, z jednoczesnym zwiększaniem się wzajemnych zależności państw i regionów na świecie;
- wpływ rozszerzenia Unii Europejskiej na spójność ekonomiczną, społeczną i terytorialną, zwłaszcza w kontekście integracji infrastruktury transportowej i energetycznej Europy Wschodniej oraz nowych państw członkowskich i ich regionów;
- nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych i kulturowych oraz utrata różnorodności biologicznej, w szczególności przez niekontrolowany rozrost obszarów miejskich, podczas gdy obszary peryferyjne borykają się z problemem wyludniania;
- skutki terytorialne zmian demograficznych (w szczególności starzenia się ludności), jak również migracji między rynkami pracy i wewnątrz nich, dla zapewnienia podstawowych usług użyteczności publicznej, a także dla rynku mieszkaniowego, rozwoju struktury osadnictwa oraz wspólnego życia obywateli w naszych miastach i regionach.

Agenda zalecała także podjęcie w ramach programu ESPON, w ścisłej współpracy z Komisją Europejską, w celu prowadzenia bardziej pogłębionych analiz wpływu polityk UE na spójność terytorialną, przez badanie zależności przyczynowo-skutkowych, jak również opracowanie wskaźników operacyjnych dla celów regularnej sprawozdawczości dotyczącej zagadnień terytorialnych. W tym kontekście istotne jest ścisłe współdziałanie programów ESPON i URBACT oraz Audytu Miejskiego (Urban Audit).

W 2008 r. Komisja Europejska wydawała się zrobić kolosalny krok naprzód w procesie harmonizacji polityki przestrzennej i regionalnej ogłaszając *Zieloną Księgę w sprawie spójności terytorialnej. Przekształcenie różnorodności terytorialnej w siłę*. Księga była zbiorem pytań i kwestii do dyskusji. Jednak stawiała śmiało i nowatorskie pytanie: jak w przyszłości polityka spójności może poprawić spójność terytorialną na podstawie trzech tez:

- przez promowanie funkcjonalnego podejścia do zintegrowanego rozwoju obszarów jako przestrzeni, w której żyją obywatele;
- przez wspieranie miejscowych strategii w ramach międzysektorowej koordynacji polityki i wielopoziomowego rządzenia, od poziomu lokalnego do poziomu europejskiego;

- przez wspieranie współpracy między terytoriami w celu wzmocnienia integracji europejskiej przez poprawę wiedzy o terytoriach w celu pokierowania ich rozwojem.

Chociaż samo wydarzenie, przy braku zdecydowanego głosu Komisji Europejskiej w sprawie spójności terytorialnej może rozczarowywać, to jednak cele Zielonej Księgi pozostają aktualne, a ponadto przełamywała skojarzenie „terytorium” z odległego geograficznie i biednego regionu ku walorom, jakie wynikają z odmienności i różnorodności. Znaczenie potencjału terytorialnego nabrało mocy. Pojawiły się kierunki rozwoju terytorialnego aktualne i obecnie w postaci działań uniwersalnych.

Skutecznie, rozszerzenie strategii realizowanych na szczeblu wspólnotowym, krajowym, regionalnym i lokalnym powinny umożliwić:

- rozwój miast z jednoczesnym zmniejszeniem różnic w poziomie rozwoju innych obszarów;
- poprawę powiązań między terytoriami, w celu zapewnienia dostępu do usług, głównie w dziedzinie technologii medycznych, edukacji, transportu, energii, informacji i komunikacji;
- rozwój współpracy między terytoriami, w celu wspólnego rozwiązywania problemów środowiskowych i strukturalnych, współpracy między regionami transgranicznymi w nowych państwach członkowskich i granic zewnętrznych UE.

Znaczna część odpowiedzi w ramach konsultacji Zielonej Księgi niemal jednomyślnie poparła tezę o potrzebie silniejszej koordynacji polityk europejskich z wymiarów terytorialnych i wpływów. Większa koordynacja między politykami sektorowymi (wymienia się transport, ICT, rolnictwo, zatrudnienie, politykę morską, ochronę środowiska, badania i rozwój) oraz polityką przestrzenną powinna pozwolić na zmaksymalizowanie synergii i uniknięcie ewentualnych konfliktów. Postulat ten stał się jednym ze wspólnych mianowników dotyczących praktycznych skutków koncepcji spójności terytorialnej.

W debacie pojawił się też ważny wątek potrzeby prowadzenia badań nad skutkami terytorialnymi polityki (zarówno jeśli chodzi o kierunki wydatków, jak i regulacji).

W zaktualizowanej *Agendzie Terytorialnej. W kierunku sprzyjającej społecznemu włączeniu, inteligentnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów*, podkreślono wagę wzmocnienia globalnej konkurencyjności i zrównoważenia wszystkich regionów Europy przez zidentyfikowanie i zmobilizowanie ich terytorialnych potencjałów, a szczególnie przez

wspieranie policentrycznego rozwoju terytorialnego UE, szczególnie w nowych krajach członkowskich UE.

Przyjęto w Agendzie, że spójność terytorialna to zbiór zasad harmonijnego, efektywnego i zrównoważonego rozwoju przestrzennego. Spójność terytorialna dając równe szanse obywatelom i przedsiębiorstwom, bez względu na ich miejsce zamieszkania lub siedzibę wzmacnia zasadę solidarności. Spójność terytorialna pokazuje, że najlepszym rozwiązaniem jest dostosowanie możliwości rozwojowych do uwarunkowań danego obszaru, ale wymaga to ciągłego budowania sieci współpracy i integracji między różnymi regionami na wszystkich właściwych szczeblach terytorialnych.

2. Spójność terytorialna jako podstawa obserwacji zmian trendów zjawisk przestrzennych – obserwatorium ESPON

ESDP stanowiła nie tylko wyraz priorytetów rozwoju terytorialnego Europy w kontekście rozszerzenia wspólnego rynku, ale dała silny impuls do rozwoju badań nad spójnością terytorialną i ogólnie nad badaniami wpływu terytorialnego polityk.

Komisja Europejska we współpracy między państwami członkowskimi UE uruchomiła program pilotażowy *Studium Europejskiego Planowania Przestrzennego* (SPESP). Program studiów był również pewnego rodzaju testem dla ewentualnego uruchomienia badań systemowych. Od tego momentu rozpoczął się intensywny proces prowadzenia analiz przestrzennych w Europie.

W 2002 r. uruchomiono program, który miał przybliżyć się do standaryzacji interpretacji i ewaluacji procesów, trendów przestrzennych w Europie przede wszystkim na bazie kierunków wskazanych w ESDP. Cel Programu *The European Spatial Planning Observation Network* – ESPON, od początku odnosił się wprost do ESDP i badał wpływ kierunków określonych w polityce w perspektywie transnarodowej i narodowej. Program szybko stał się niezbędnym narzędziem lepszego rozumienia i wdrożenia ESDP na wszystkich poziomach, od EU po lokalny.

Misja programu ESPON 2013 zakłada: wspieranie rozwoju polityki w odniesieniu do celu spójności terytorialnej i harmonijnego rozwoju terytorium europejskiego przez zapewnienie porównywalnych informacji, dowodów, analiz i scenariuszy dotyczących dynamiki terytorialnych oraz wydobycie kapitału terytorialnego i potencjału rozwoju regionów.

Celem programu ESPON jest wspieranie realizacji i kreowania polityki przez dostarczanie odpowiednich danych dotyczących pewnych trendów oraz proponowanie wskaźników, które pozwoliłyby lepiej zrozumieć przestrzenne trendy i dać odpowiedź do rozstrzygnięć na poziomie wspólnotowym, krajowym oraz regionalnym.

Program ESPON ma dostarczać wiedzy ale i wykraczać poza standardowe, tradycyjne analizy sporządzane przez Komisję Europejską. Wyniki tego programu mogą wywrzeć o wiele bardziej znamienne wpływy na wspólnotowe procesy decyzyjne. Na bazie badań ESPON, Komisje Europejskie i państwa członkowskie rozpatrzyły holistyczną analizę *Terytorial State and Perspectives of the EU*. Raport był dyskutowany podczas spotkania Ministrów w 2007 r. w Lipsku i stał się podstawą do opracowania Agendy Terytorialnej UE.

Wśród celów programu znalazły się: zbliżenie środowiska badaczy, urzędników i twórców polityk w celu lepszego zrozumienia każdej z perspektyw oraz stworzenie sieci współpracy naukowej w zakresie badań przestrzennych i rozwoju przestrzennego UE. Instytucje realizujące projekty badawcze w ramach Programu ESPON mają istotny wpływ na kierunki przyszłych decyzji politycznych i planowania strategicznego, szczególnie w odniesieniu do polityki rozwoju terytorialnego UE, jak również polityki spójności i konkurencyjności UE.

ESPON od ponad dziesięciu lat dostarcza:

- analizy wpływu polityki UE na terytorium oraz spójność;
- mapy Europy i jej główne struktury terytorialne i różnorodność regionalną w szerokim zakresie tematów istotnych dla rozwoju regionów i większych terytoriów;
- zintegrowane, międzysektorowe analizy i scenariusze przestrzenne oferujące europejską perspektywę dla regionów i większych terytoriów oraz możliwości ich rozwoju;
- wskaźniki i typologie wspomagające monitoring i ustalenie priorytetów europejskich dla zrównoważonego i policentrycznie rozszerzonego terytorium europejskiego;
- zintegrowane narzędzia i odpowiednie instrumenty (baza danych ESPON, wskaźniki, metodologia analizy oddziaływania terytorialnego i analiz przestrzennych, obiekty kartograficzne) w celu poprawienia przestrzennej koordynacji polityk sektorowych.

3. Wskaźniki spójności terytorialnej na podstawie wyników raportów ESPON

Dobre tworzenie polityki zależy od dobrych informacji. Komisja Europejska przez wsparcie ESPON i jego kolejnych edycji zbudowała i nadal rozwija bazę danych spójności terytorialnej. Rozwijanie tej bazy może następować zarówno przez wsparcie krajowych obserwatoriów, jak i konsolidację istniejących zasobów. Wymaga to rozszerzania zakresu statystyk regionalnych i miejskich, kontynuowania systemowych badań, gromadzenia danych także dotyczących specyficznych terytoriów o pewnych cechach geograficznych.

ESPOON dostarczając szerokiej wiedzy na temat wskaźników spójności terytorialnej proponuje wiele propozycji, które najtrafniej ujmują sens pojęcia, odnosząc się zarówno do kierunków ESPON, Agendy Terytorialnej, jak i obiektywnych i oczywistych pojęć nie wymagających potwierdzenia w kierunkach polityk, jak dostępność i równowaga płci. Poniżej przedstawiono zaczerpnięte z dwóch projektów ESPON, KITCASP – *Key Indicators for Territorial Cohesion and Spatial Planning* i INTERCO – *Indicators of Territorial Cohesion*, które należy stosować w zależności od warunków i możliwości. Wszystkie jednak są wyrazem spójności terytorialnej.

A. *Dostępność:*

- zintegrowany policentryczny rozwój terytorialny: potencjał ludności w promieniu 50 km, wskaźnik migracji, intensywność i stopień współpracy, indeks policentryczności;
- równy dostęp do usług, rynku i zatrudnienia: dostęp do edukacji podstawowej, dostęp do uczelni wyższej, dostęp do szpitala, dostęp do usług spożywczych, potencjalna dostępność transportu drogowego, kolejowego, powietrznego;

B. *Jakość życia:*

- spójność społeczna i jakość życia (ludność w wieku 30–34 lata z wykształceniem wyższym, ludność zagrożona ubóstwem, zielona przestrzeń dostępności – % ogółu ludności w obrębie 500 metrów od terenów zielonych publicznych, wskaźnik dobrobytu);
- integracja społeczna i jakość życia: dochód gospodarstwa domowego, oczekiwana długość życia, odsetek przedwcześnie kończących naukę, nierównowaga płci, różnice płci w poziomie bezrobocia, wskaźnik starzenia się populacji;

- zintegrowany rozwój przestrzenny: gęstość zaludnienia, zmiana liczby ludności, zakończone realizacje mieszkaniowe – wartości bezwzględne lub % z całości zasobów mieszkaniowych, rodzaje transportu: podróżni korzystający z autobusu, kolei, samochodu, roweru;

C. **Ochrona zasobów:**

- zarządzanie zasobami naturalnymi (produkcja energii ze źródeł odnawialnych (wiatr, woda, biomasa, emisja gazów cieplarnianych, populacja zagrożona powodzią (mieszkająca na obszarach zagrożonych powodzią), liczba i stan chronionych siedlisk i gatunków europejskich, liczba i status ochrony, stan jakości wody;
- atrakcyjność regionów o wysokich walorach ekologicznych i silnym kapitale: potencjalna wrażliwość na zmiany klimatu, zanieczyszczenie powietrza, wykorzystanie gruntu na mieszkania, śmiertelność i zagrożenia naturalne, bioróżnorodność, potencjał energii odnawialnej;

D. **Konkurencyjność:**

- konkurencyjność gospodarcza i odporność na kryzys (PKB *per capita*, wartość dodana brutto na jednego mieszkańca, wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–60 lat w %, całkowite wydatki na B+R jako % PKB, bilans handlu zagranicznego w % całkowitego handlu, struktura gospodarcza);
- silna konkurencyjna gospodarka lokalna: PKB na mieszkańca, stopa bezrobocia, obciążenie demograficzne, wydajność zatrudnienia w przemyśle i usługach, poziom bezrobocia;
- terytoria innowacyjne: udział osób z wykształceniem wyższym, wydatki na B+R, poziom zatrudnienia.

Podsumowanie – wnioski dla badań

1. **Traktat z Lizbony** o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, wprowadził w życie w 2009 r. spójność terytorialną jako jeden z głównych celów UE. Tym samym wprowadził wymiar terytorialny polityki spójności, czyli że wszystkie przyszłe unijne programy finansowania i zasady wykonania tego celu ze szczególnym naciskiem na *place-based* podejście do polityki. Z tego względu podmioty odpowiedzialne za opracowywanie i wdrażanie polityk sektorowych powinny wziąć pod uwagę zasady i cele Agendy Terytorialnej 2020.

2. **Teritorial Impact Assessment**. Większość polityk ma istotny wpływ na przestrzeń i w różnorodny sposób oddziałuje na możliwości rozwojowe terytoriów. Niezbędna jest zatem koordynacja służąca optymalizacji skut-

ków terytorialnych i maksymalizacji spójności. Spójność terytorialną należy odnosić do sytuacji, gdzie polityki wpływają na: zmniejszenie różnicowań w dostępie do usług, wzmacnianie konkurencyjności obszarów do tego predestynowanych, czyli dużych miast, promowanie zrównoważonego rozwoju wobec innych obszarów, a także dobrego zarządzania terytorialnego.

3. Poprawa wiedzy o terytoriach. Polityka spójności może poprawić spójność terytorialną przez promowanie funkcjonalnego podejścia do zintegrowanego rozwoju obszarów jako przestrzeni, w której żyją obywatele; przez wspieranie miejscowych strategii w ramach międzysektorowej koordynacji polityki i wielopoziomowego rządzenia, od poziomu lokalnego do poziomu europejskiego; przez wspieranie współpracy między terytoriami w celu wzmocnienia integracji europejskiej.

- **Analizy realizacji polityki rozwoju przestrzennego Europy.** Dyskusja prowadzona na forum europejskim dostarcza obszarów badawczych formułując kierunki polityki terytorialnej UE: zintegrowane podejście terytorialne, poprawa zarządzania metropolitalnego, zintegrowany rozwój obszarów miejskich. Jednak punktem wyjścia dla analiz terytorialnych powinny pozostać fundamenty Agendy Terytorialnej 2020 UE zbieżne z trzema celami Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego, które wciąż pozostają w mocy, a mianowicie: rozwoju zrównoważonego i policentrycznego systemu miast oraz nowych partnerstw między obszarami miejskimi i wiejskimi; zapewnienie równego dostępu do infrastruktury i wiedzy; zrównoważony rozwój, rozsądne zarządzanie oraz ochrona środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.
- **Analizy wpływu polityk na przestrzeń.** Innym aspektem w kontekście wyzwań dla badań są obserwacje wynikające z realizacji konkretnych działań i ich praktyczny wymiar służący realizacji polityki. W tym przypadku wyzwaniem byłoby poszukiwanie wskaźników, które mogą pomóc w pomiarze wpływu interwencji polityki terytorialnej; optymalizacji inwestycji i sektorowych decyzji politycznych; promowaniu spójności terytorialnej i współpracy oraz monitorowaniu jej uwarunkowań.
- **Analizy dostępu do usług publicznych.** Ludzie powinni mieć możliwość mieszkać tam, gdzie chcą, muszą mieć dostęp do usług publicznych, efektywnego transportu, niezawodnych sieci energetycznych oraz szerokopasmowego Internetu na całym terytorium.

- **Analizy potencjałów wskazanych obszarów – przede wszystkim miast.** Konieczne jest wzmocnienie wymiaru terytorialnego w polityce spójności UE, która wychodzi naprzeciw potrzebom i uwarunkowaniom terytorialnym, w tym wyzwaniom geograficznym i możliwościom regionów i miast. W dyskusji na temat wymiaru terytorialnego polityki spójności na pierwszy plan zaczęły wysuwać się miasta. Analizom poddawano ich zarówno pozytywny (rozwój innowacji i wydajność), jak i negatywny (zwiększanie zanieczyszczenia i pogłębiające się wykluczenie społeczne).
- **Analizy służące usprawnieniu zarządzania, monitoringowi.** Spójność terytorialna to stały, oparty na współpracy proces angażujący różnych uczestników i interesariuszy rozwoju terytorialnego na szczeblu politycznym, administracyjnym i technicznym. Współpracę tę determinują uwarunkowania historyczne, kulturowe, a także instytucjonalne w każdym z państw członkowskich. Warunkiem niezbędnym osiągnięcia spójności terytorialnej jest intensywny i stały dialog i proces współpracy, który jest określany mianem zarządzania terytorialnego między wszystkimi interesariuszami rozwoju terytorialnego, którzy działają wspólnie na rzecz lepszego wykorzystania możliwości rozwoju i rozwiązywania problemów

Literatura

- Czochański J. T., 2013, *Monitoring rozwoju regionalnego. Aspekty metodologiczne i implementacyjne*. Studia KPZK PAN, t. CXLIX, Warszawa.
- ESPON projects*, KITCASP – Key Indicators for Territorial Cohesion and Spatial Planning, INTERCO – Indicatoris of Territorial Cohesion.
- Faludi A. (red.), 2007, *Territorial Cohesion and the European Model of Society*. Lincoln Institute of Land Policy, Camblidge, Mass.
- Markowski T., Turała M. (red.), 2012, *Territorial Cohesion Policy in Poland – Issues in Impact Assessment*. Studia Regionalia KPZK PAN, t. 33, Warszawa.